

Çaldyran söweşi

Category: Gutlaglar, Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Çaldyran söweşi ÇALDYRAN SÖWEŞI

Çaldyran söweşi Osmanly türkmen patyşasy Ýowuz Soltan Selim bilen şaýy ynançlary esasynda gurlan Sefewi türkmen döwletiniň hökümdary Şa Ysmaýylyň arasynda bolup geçen meýdan söweşidir. Şa Ysmaýylyň Akgoýunly türkmen döwletini taryh sahnasyndan

aýrmak bilen birlikde Azerbaýjan, Eýran, Yrak we Arabystan sebitlerini ele geçirip, Anadoly ýarym adasyna çenli çäklerini giňeltmegi Çaldyran söweşiniň bolmagyna getiren esasy sebäpleriniň biridir. Şa Ysmaýyl Anadolyda mümkinçilik tapdygyndan pitne döredip, Osmanly döwletiniň içinde ýerleşen şaýylary öz agzyna bakdyrmak üçin elinden gelenini aýamandyr. Ýowuz Selim hem her pursatda Osmanly döwletini dargatmak isleýän we Ýewropa edilyän her harby ýörişde pursatdan peýdalanyp, Osmanlyny arkadan urmagy maksat edinyän Şa Ysmaýyla çürt-kesik zarba urmagy niýetine düwýärdi. Çaldyran söweşiniň esasy sebäpleri bolan bu ýagdaýlardan başga hem şu sebäpleri görkezmek bolar:

* Gündogar Anadolyny ele geçirmek isleýän Şa Ysmaýylyň bu sebitde ýaşayan şaýy türkmen taýpalaryny Osmanly döwletine garşy aýaga galdyrmaga çalyşmagy.

* Ýowuz Selimiň Eýrana etjek ýörişinden öň Dulkadyrogly Alauddöwleden kömek islemegi we onuň kömek etmekden ýüz öwürmegi.

Çaldyran söweşiniň düýp sebäbi bolan mezhep bölünişigi we bu bölünişigi öjükdiren syýasy göreşler netijesinde türkmenler tarapyndan gurlan iki beýik türki döwlet söweşmek üçin ýüzbe-ýüz gelipdir. XVI asyrda umumy türk taryhynyň iň ähmiýetli wakalarynyň biri hökmünde Çaldyran söweşini görkezmek bolar. Seljuklar döwründe Anadoly ýarym adasyna ýerleşen ilkinji türkmen taýpalary medeni hem-de mezhep taýdan umumy sosial gurluşy emele getirýärdiler. Anadoly Seljukly döwleti döwründe ýarym adany türkmenleşdiren bu ilkinji şaha sünni ynanjynda bolmagyna garamazdan, Beýik Seljuk döwletiniň ýykylmagy we Orta Gündogarda gerim alan derwüşçilik akymalarynyň we şaýy mezhebiniň täsiri astynda galyp, tapawutlanýan ynanja eýe bolan toplumlaryň Beýik Seljuk döwletiniň ýykylmagyndan soňra Anadoly ýarym adasyna göç etmekleri düýpli sosial meseleleriň ýüz çykmagyna getirýär.

Anadoly Seljukly döwleti döwründe köpçülikleýin Anadola ýerleşen türkmen taýpalary bilen döwletiň soňky döwürlerinde ýüze çykan derwüşçilik hereketiniň we şaýy mezhebiniň täsirine düşen türkmen taýpalaryň aralasyndaky tapawutly ynançlaryň

üstünde birnäçe çaknyşyklar ýüze çykydyr. Kiçi Aziýa ilkinji bolup göçüp gelen türkmen taýpalarynyň Anadolynyň jümmüşine ýerleşensoň we bu sebitleri ýurt edinensoň 50-100 ýyla çenli aralykda soň göçüp gelen türkmen taýpalaryny aralaryna alman, gaýtam mezhep agzalalygy, ekerançylyk we öri meýdanlarynyň üstünde tur6am oňsuzlygy hasam gapma-garşylykly ýagdaýlafy döredipdir.

Anadoly Seljukly döwleti döwründe başy başlan bu mezhep bölünişigi soňrakky döwürlerde-de ullakan problema öwrülip, örän köp sanly bulagaýlyga we çaknyşyklara sebäp bolupdyr. Agzalan problemalar Osmanly döwleti döwründe-de dowam edipdir. XVI asyrdaky häkimiýetiniň gerimini barha giňeltmäge çalyşýan Osmanly döwleti derwüşçilik akymyndan täsirlenen bu gatlaklary goltugynda saklamaga dowam etmek bilen olaryň ýüze çykarýan bulagaýlyklaryna garşy göreşipdiler. Bu meseleler döwletiň agalygyna we at-abraýyna täsirini ýetirip biljek içerki mesele bolşy ýaly, garaw görmedik ýagdaýynda derwüşçilik ynanjyny makullaýan goňşy döwletleriň hem öňünde ejiz ýagdaýa düşürip biljek ýagdaýa getirjegi gümansyzdy. Sefewi hökümdary Şa Ysmaýyl bolsa ýüze çykýan bu ýagdaýlardan peýdalanýardy we döwlete garşy Osmanly tabynlygyndaky mezhepdeşlerini ulanyp, her dürli bulagaýlygy döredip durýardy.

Şa Ysmaýyl edil Anadoly alawylary ýaly şaýy mezhebinden we derwüşçilik akymyndan täsirlenen türki hökümdar bolupdyr. Asly türkmen bolan Şa Ysmaýyl Eýrandaky Akgoýunly döwletini ýykyp, häkimiýetini giňeldipdir we Osmanly döwleti üçin iň howply duşmana öwrülipdir. Çünki Şa Ysmaýylyň guran Sefewi döwleti mezhep tapawutlylygyny galkan edinip, Osmanly döwletine garşy duşmançylykly hereket edýärdi we Osmanly häkimiýetiniň tabynlygynda ýaşaýan türki kowumlary belli bir derejede öz tarapyna çekip, gitdigiçe güýçlenýärdi. Bu bölünişik we Çaldyran söweşiniň ýüze çykmagyna alyp baran bütin sebäpleriň çeşmesi bolup durýar.

Şa Ysmaýylyň agressiw syýasatyna garşy seresaply we hoşniýetli syýasat alyp baran Soltan II Baýezit hatda onuň 1507-nji ýylda Dulkadyrogullary türkmenleriniň üstüne guran ýörişi pursadynda-da, Osmanly döwletiniň çäklerini birugsat

eýelemegine-de we 1511-nji ýylda dörän Şaguly gozgalaňny goldamagyna-da hiç hili garşylyk bermändir. Bu ýumşak syýasat sefewileriň güýçlenip, Eýranda şaýylygy ornaşdyrmagyny aňsatlaşdyrýar. Şol bir wagtyň özünde bu, ters propoganda netijesinde döwlete garşy öjükdirilen Anadoly halkynyň Şa Ysmaýyla meýil etmegine ýol açýardy. Netijede sefewi döwletiniň döwlet bitewiligine ýetirjek howpuny nazara alyp, kakasyny tagtdan indirip ýerine geçen Soltan Selim 1514-nji ýylda Çaldyran Şa Ysmaýyly agyr ýeňlişe sezewar etdi. Çaldyran ýeňişi arkaly Gündogar Anadoly doly ele geçirilip, Osmanly döwletiniň çäkleri Ýewfrat derýasyndan gündogarlygyna uzalsa-da, asyl maksat Anadolyň üstüne abanyp biljek sefewi howpunyň derbi-dagyn edilmegidi. Bu maksada doly ýetmek başartmadygam bolsa, eýelenen sebitler Osmanlylara strategik taýdan ähmiýetli artykmaçlyklary berdi. Aýratynam Diýarbakırıň eýelenmegi Osmanlylara Sefewiler bilen Mamlýuklaryň hereketlerini ýakyndan syn etmäge we olaryň güýç birikdirmeginiň önüni almak ýaly artykmaçlygy berdi. Günorta serhetdäki iň ähmiýetli garnizonlaryň birine öwrülen bu şäher soňrakky ýyllarda Siriýa, Yrak we Eýranyň jümmüşine gurnaljak ýörişler üçin harby baza wezipesini ýerine ýetirdi. Sefewi howpunyň az wagtlygam bolsa, ortadan aýrylmasy Soltan Selimiň Mamlýuklaryň üstüne ýöriş gurnamagyna mümkinçilik döretdi. Köp wagt geçmänkä Siriýadyr Müsüriň eýelenmegi, Mamlýuk döwletiniň ortadan aýrylmagy bilen Sefewiler Osmanlylaryň gündogar-günorta serhetleri boýunça ýeke-täk goňsusyna öwrüldi. Mundan beýläk şu araçäk boýunça günortadaky Sefewi häkimiýetiniň golastyndaky Yrak Arabystany Osmanlylaryň eýelemek üçin göz önünde tutýan ýeridi.

Osmanly goşuny 22-nji awgustda sişenbe güni Töwriziň üstünden ýöräp, agşama çenli Çaldyran sebitine gelip ýetdi. Goşun bu sebitiň demirgazyk-günbatar depeleriniň eteklerine ýerleşdi. Jülgäni elinde saklaýan gündogar depelerinde bolsa Şa Ysmaýylyň çadyrlary görünýärdi. Ýowuz Selim şol gün agşam emeldarlaryny toplady. Bu ýerde ýa-ha dessine hüjüm etmek, goşuna we ýol söküp surnugan aç haýwanlara ýigrimi dört sagat dem-dynç bermek gerekdi. Köpçülik goşuna dynç bermegiň

tarapyny tutdy. Depderdar Piri Mehmet Çelebi bolsa başga heñden gopup: «Eger derhal urşa başlanmasa goşunda, hususanam akynçylaryň arasyndaky alawylaryň duşman bilen habarlaşyp, garşydaşyň tarapyna geçme howpunyň bardygyny, şeýle bolmadyk ýagdaýynda-da höwessiz uruşjakdyklaryny» aýtdy. Depderdaryň pikirine görä muňa mümkinçilik bermän daň atyp-atmanka söweşe girmek gerekdi.

Ýowuz Selim: «Ynha, ýeke-täk dogry pikiri aýdan kişi... Arman wezirim däl eken» diýip, dessine hüjüme geçmegi emir edipdir. Ysmaýyl Hataýynyň 10 müňe golaý atly esgeri bolupdyr. Atly esgerleriň sany sefewilerde has känem bolsa, osmanly goşunynyň ot açyjy ýaraglary bardy. Muňa garamazdan iki goşunyň güýji deňeçerräk görünýärdi.

Gynansak-da, ykbalyň emri bilen aralaryna çöp düşüp, ikä bölünen türkmen «Şahym» we «Ýa Alla» nagralaryny dartyp, biribirlerine garşy söweşe giripdir. Ysmaýyl Hataý öz ýolbaşçylyk edýän ganatynda hüjümde üstünlük gazanypdyr. Ýowuz Selimiň çep ganaty yzky goşun bölümlerine çenli yza serpikdirilipdir. Emma Osmanly türkmen goşunynyň sag ganatyna ýolbaşçylyk edýän beglerbegi Sinan Paşa garşydaşy Ustaçlyoglynyň hataryny bozmagyň hötdesinden geldi. Sinan paşanyň goşun birliklerini ýaýratmaly ýerde planly ýagdaýda toplara tarap çekilip, zynjyrlary böwsüpdirliler. Bu hereket şeýle bir çalt amala aşyrylypdyr welin, sefewi doganlarymyz birdenkä özleriniň toplaryň önünde durandyklaryny görüpdirliler. Toplaryň öňi açylan badyna Şa Ysmaýylyň goşun birlikleriniň üstünden ajal sepelän top oklary ýagmaga başlaýar. Söweş meýdany dem salymdan maslykdan dolupdyr. Ölenleriň arasynda merdana türkmen begi Ustaçlyoglynyň hem bolmagy ýeňişi osmanlylaryň hasabyna tamamlapdyr. Ýowuz Selimiň sag ganatdaky üstünligidinden soň çep ganatyň ýeňlişini sazlamagy gerekdi. Serkerdeler, esgerler garadangaýtmaz Ysmaýylyň çakgan hüjümine döz gelip bilmän yza çekilýärdi. Soltanyň emri bilen ýanyçarlar arkalarynda arabalardan örülen diwary böwsüp tüpeň atmaga başladylar. Sefewi esgerleri gowşamaga başlan pursatynda Şa Ysmaýyl hem golundan we aýagyndan ýaralanyp atdam agypdyr. Osmanly esgerleriniň biri göni Ysmaýylyň üstüne

okdurlypdyr. Eger sefewi serkerdeleriniň biri şirin janyny orta goýup, hökümdaryna galkan bolmadyk bolanlygynda, Şa Ysmaýyl şol duran ýerinde öldürilmelidi. Şanyň ýakynlaryndan Mürze Soltan Aly «Şa meniňki!» diýip öňe okdurylýar we ýesir düşýär. Hyzır atly başga bir türkmen janyny howp astyna salyp, atyny Ysmaýyla berýär. Uruşdan ýeňliş bilen çykandygyna ymykly göz ýetiren şa çaltlyk bilen söweş meýdanyndan gaçýar. Sefewilerden entek söweşip ýörenleri-de oňa eýerip zyp berýärler. Söweş meýdany osmanly goşunyna galýar. Şa Ysmaýylyň adaglysy ýa-da aýaly Täçli hanym (Täçli hanym [Gülzar] Soltan Jelaledin Meňburnynyň neslinden -t.b.), Widiniň sanjak begi Mesih begiň adamlaryna ýesir düşýär.

Çaldyran söweşinde iki tarapam uly ýitgileri çekýär. Şa Ysmaýylyň goşunyndan on dörd han, Ýowuz Selimiň goşunyndanam on sanjak begi söweş meýdanynda wepat bolupdyr. Şa Ysmaýyl gijesi bilen gaçyp ertesi irden Töwrize baryp ýetýär. Emma öz paýtagtyny howply hasaplandygy üçin Dergezene çekilýär.

Söweşiň ertesi irden Ýowuz Selim wezirleriniň we esgerleriniň resmi gutlaglaryny kabul edýär. Bir gün geçiribem Töwrize tarap gaýdýar. Üç gün ýol ýöräp Töwrize baryar. Töwrize girişiň ertesi günü – 1514-nji ýylyň 6-njy sentýbrynda soltan «Ýakup» metjidine gidip öz adyna okalan hutbada jumga namazyny okandan soň, bu metjidi gaýtadan abatlamagy buýurýar. Soltan Töwrizde 8-9 gün galandan soň Stambula dolananda, Töwrizdäki senetkärleri, tüçjarlary, şahyrlary we başga-da peýdalanyp boljak müňlerçe hünärmenleri Stambula getirýär. Stambula getirilenleriň arasynda Teýmirleňiň agtyklaryndan Bediuzzaman hem bar eken.

Professor Erol Güngör Stambula gelenleriň arasynda köp sanly alymlaryň we akyldarlaryň bardygyny aýdýar. Gelenler Şa Ysmaýylyň halky gylyjyň zory bulen şaýylaşdyrma syýasatyna garşy çykýan we mezheplerinden ýüz öwresleri gelmeýän adamlardy.

Olaryň hemmesi Stambulda at-abraýlaryna mynasyp wezipelere bellendir.

Gyş paslynda Ýowuz Selim Amasýada Eýran şasynyň ugradan sowgatlaryny getiren ilçileri kabul edipdir. İlçiler Çaldyran

söweşinde patyşanyň eline ýesir düşen şanyň aýaly Täçli hanymyn azat edilmegini towakga edipdirler. Ýowuz Selim olaryň towakgasyny diňlemegem islemändir we ilçileri tussag astyna alypdur. Gelen ilçileriň ikisi-de Dimetoka zyndanyna oklanypdyr. Täçli hanym bolsa Täçzada Japara nikalanyp berilýär. Hammeriň pikirçe soltanyň beýtmegi halkara hukuklary gödek bozmagy aňladýardy. Yslam hukugyna görä-de ilçä zowal ýokdur. Türkmen taryhynda mundan öň şular ýaly gödek ýalňyşlygy Horezmşah Muhammet we onuň Otrardaky häkimi Gaýyr han goýberipdi. Yslam hukugynda eger ýeňlen esgeriň dini yslam bolsa, onda onuň aýalyny hem ýeňiş gazananyň nikalap almagyna rugsat berilmeyär. Çaldyran söweşinden öň Akgoýunly türkmen döwleti ýykylandygy üçin Diýarbakir sefewileriň eline geçipdi.

Çaldyran söweşinden soň meşhur taryhçy Idris Bitlisliniň öňbaşçylygyndaky ýigrimi bäşe golaý begzada gelip, Osmanlyny häkimiýetine geçýändigini yglan etdi. Birmahallar Akgoýunly türkmenleriň paýtagty bolan Diýarbakir şeydip sefewileriň elinden gitdi. Emma Şah Ysmaýyl Çaldyranda wepat bolan Ustaçlyogly Mämmed hanyň dogany Garahany ugradyp, Diýarbakiri gabaw astyna aldy. Halkyň Ýowuz Selimden kömek talap etmegi bilen ugradylan Byýykly Mämmed paşa bilen Şady paşanyň ýolbaşçylygyndaky goşun birlikleri gelen badyna Garahan yza gaçýar. Şeýlelikde Diýarbakir ymykly osmanly şäherine öwrülýär. Byýykly Mämmed paşa Diýarbakiriň beglerbegi wezipesine bellenensoň, Garahany yzarlamagy dowam edýär. Mardiniň golaýynda bolan söweşde Garahan wepat bolýar. Şeýlelikde günorta-gündogar Anadoly gutarnykly ýagdaýda Osmanly häkimiýetine girýär.

■ Söweşden soňky ýagdaý

Çaldyran söweşiniň Otlukbeli söweşine çalymdaşdygyny aýtsa bolar. Söweşiň gidişi, goşunyň düzülişi we sanynyň deňeçerligi – hemmesi bolşy-bolşy ýaly gaýtalanýar. Hatda Uzyn Hasan Türkmen ýaly Şah Ysmaýylyň söweş meýdanyndan gaçyrylyşy hem bire-bir gaýtalanýar. Elbetde, her iki söweşde hem

osmanlylarda ot açyjy ýaraglarynyň bolmagy, olaryň ýeňişi gazanmakda aýgytlaýjy rol oýnandygyny hem unutmaly däldir. Çaldyran söweşi diňe ýer meselesinde Otlukbeli söweşinden tapawutlanýar. Otlukbeli ýeňlişinden soň Akgoýunly döwleti diňe birnäçe sany galasyny elden gideren bolsa, sefewiler günorta-günbatar sebitleriniň agramly bölegini osmanlylara giderýär. Baýburt, Erzinjan, Kigy osmanlylaryň eline geçýär. 1515-nji ýylda Kemah galasynyň alynmagyndan soň Dulkadyr ogullary türkmen begligi Osmanly döwletiniň düzümine birikdirilýär.

Soltan Selim Amasýadaka Idris Bitlislä günorta-gündogar Anadoly sebitlerine gözegçilik etmegi ynanýar. Idris Bitlisli aýratynam kürt taýpa kethudalarynyň arasyndaky oňsuzlyklaryň soňuna çykyp, 1517-nji ýylda bu ýerleri Osmanly häkimiýetine girizýär. Diňe Diýarbekiriň töwereginde Sefewi döwleti bilen özara çaknyşyklar belli bir wagta çenli dowam edipdir.

Iň soňky gezek 1517-nji ýylda Şa Ysmaýylyň Ustaçly Mämmet handan soň bellän Diýarbekir beglerbegi Garahan Goçhysaryň golaýyndaky söweşde wepat bolmagyndan soňra sebit tutuşlygyna Osmanly döwletiniň tabynlygyna girýär. Şeýlelikde osmanly-sefewi serhedinde osmanly tarapdary bolan kürt taýpalaryndan on bir sany etrap döredilýär. Şol döwürde Kars welaýatynyňam osmanlylaryň düzüminde bolandygyna seredilse, häzirki Türkiýe-Azerbaýjan-Eýran serhediniň baryp 1517-nji ýylda kesgitlenendigini görmek bolýar.

■ Netije

Şa Ysmaýyl tarapyndan esaslandyrylan we gysga wagtyň dowamynda güýçli döwlete öwrülen Sefewi döwleti 1510-njy ýyldan soňra Osmanly döwletini içinden opurmaga başlapdyr. Soltan II Baýezidiň garşy alyp barýan işlerini belli bir derejede ýeňilleşdiripdir. Bu döwürde Soltan II Baýezidiň durmuşa geçiren bütin önüni alyş çärelerine garamazdan Şa Ysmaýyl işlerini üstünlikli amala aşyrypdyr. Şol sanda Ýewropa

ýurtlary hem Osmanlylara garşy Sefewiler bilen aragatnaşyk açmaga çalyşypdyrlar.

Osmanlylarda ýüze çykan soltanlyk dawasynda sefewilige garşy bolan Soltan Selim ýeňiş gazanyndyr. Ol 1512-nji ýylda döwletiň başyna geçýär. Şazadalygyndan bäri sefewilere garşy çykan Soltan Selim soltanlyk süren döwründe-de muny dowam etdirip, Şa Ysmaýylyň Osmanly araçäklerini eýelemek syýasatyna garşy ähmiýetli işleri alyp baryndyr. Soltan Selime başyny başlan syýasy, dini, ykdysady, milli we harby özgertmeler netijesinde durmuşa geçiren Çaldyran söweşi arkaly sefewi propogandasynyň önüni almak başardypdyr.

Netijede, iki döwlet arasynda bu görnüşde emele gelen syýasy, ykdysady we sosial-medeni ýagdaý has soňrakky ýyllarda-da osmanly-sefewi gatnaşyklarynda täsirini ýitirmändir.

■ Çeşmeler

[1] yavuzsultanselim.gen.tr/caldiran-savasi.html

[2] turktarihim.com/Çaldıran_Savaşı.html

[3] Dr. Özer Küpeli, » Irak-ı Arap'ta Osmanlı – Safevi Mücadelesi» , History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue 2010, s.227-228.

[4] Prof. Dr. İbrahim Arslanoğlu, » Aleviliğin Tarihsel Sosyal Temelleri» (makale)

[5] Ebû Bekr-i Tihranî, » Kitab-ı Diyarbekriyye», çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2001, s.352; Tursun Bey, » Tarih-i Ebu'l-Feth» , (Haz. Ahmed Tezba ar), s. 142-143.

[6] Dr. Bilal Dedeyev, » ÇALDIRAN SAVAŞI'NA KADAR OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİNE KISA BİR BAKIŞ» , Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research Volume 2/6 Winter 2009, s.132-133.

Internet maglumatlary esasynda taýýarlanyldy. Taryhy makalalar